

نقدی بر هیوم

در تئوری شناخت و مابعدالطبیعه

سید محمدرضا علوی سرشکی

شناسنامه پژوهشی اثر

عنوان طرح‌نامه: نقدی بر هیوم (در تئوری شناخت و مابعدالطبیعه)

پژوهشگر: حکمت و دین‌پژوهی، گروه علمی: فلسفه،

محقق: سید محمدرضا علوی سرشکی،

ناظر علمی: دکتر خسرو پناه، ارزیاب علمی: آقایان عسکری سلیمانی و دادجوی

موضوع اصلی: نقد نظام فلسفی هیوم موضوع فرعی: نظریه شناخت و مابعدالطبیعه

نقدی بر هیوم

در تئوری شناخت و مابعدالطبیعه

سید محمد رضا علوی سرشکی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

مطبع: جلد: سید ایمان تئوری تجلی

چاپ اول: ۱۴۸۹ - شمارگان: ۲۵۰۰ نسخه

قیمت: ۲۵۰۰ تومان

شابک: ۳ - ۱۰۳ - ۱۰۸ - ۶۰۲ - ۹۷۸

چاپ و مسخافی: چاپ مخفی

سرشناسه: علوی سرشکی، سید محمد رضا.

عنوان و نام پدیدآور: نقدی بر هیوم در تئوری شناخت و مابعدالطبیعه / سید محمد رضا علوی سرشکی.

مشخصات نشر: تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۹.

مشخصات ظاهری: ۱۶۹ ص.

بها: ۲۵۰۰ ریال شابک: ۳-۱۰۳-۱۰۸-۶۰۲-۹۷۸

یادداشت: فیبا. یادداشت: کتابخانه: ص ۱۵۸. یادداشت: نمایه.

موضوع: هیوم، دیوید، ۱۷۱۱-۱۷۷۶م. نقد و تفسیر. موضوع: فلسفه انگلیسی - قرن ۱۸م.

موضوع: فیلسوفان انگلیسی - سرگذشتنامه.

نشانه افزود: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده بندی کنگره: ۱۳۸۹ ۸۷۲ ج ۱۳۹۷ B

رده بندی دیوبی: ۱۹۲

شماره کتابشناسی ملی: ۲۰۹۲۴۲۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

فهرست

۹	پیشگفتار.....
۱۳	مقدمه.....
۱۷	بخش اول: کلیات.....
۱۹	هیوم کیست؟.....
۲۲	شکاکیت هیوم.....
۲۳	حسن‌گرایی هیوم.....
۲۹	بخش دوم: تصورات.....
۳۱	فصل اول: نخستین مبدأ شناخت تصویری.....
۳۱	هیوم و انحصار مبدأ شناخت در تصورات حسی.....
۳۱	نقد و بررسی.....
۳۱	مقدمه: تقسیم علم به «حصولی حسی» و «حضوری شهودی».....
۳۳	گفتار اول و دوم هیوم.....
۳۳	هیوم درباره تصور «فاعل اندیشه از خودش» می‌گوید.....
۳۴	اشکال هیوم بر خودش.....
۳۴	نقد ما بر سخن هیوم: تصور غیرحسی من از خود به‌عنوان فاعل اندیشه.....
۳۶	راه حل تناقض‌گویی هیوم.....
۳۷	فاعل مختار و فاعل طبیعی.....
۳۸	نقد سخن هیوم.....
۴۰	نتیجه‌گیری.....

فصل دوم: فاعل اندیشه در دیدگاه هیوم.....	۴۱
«فاعل اندیشه» یا «مجموعه تصورات حسی» در نظر هیوم.....	۴۱
سخن دکارت و اشکال هیوم بر او.....	۴۱
اشکال هیوم.....	۴۲
نقد و بررسی: «فاعل اندیشه»، خالق اراده و تصورات حسی.....	۴۲
فرمانروایی بر تصورات.....	۴۳
وحدت حقیقی فاعل اندیشه.....	۴۳
ثبات و استمرار فاعل اندیشه.....	۴۴
نتیجه‌گیری.....	۴۵
سخن جان لاک.....	۴۶
توضیح.....	۴۹
ذهن: فاعل حسی، اراده و فرمانروای بر همه مراکز مخی.....	۵۲
تفاوت خواص ذهن با خواص ماده.....	۵۳
نکته: ذهن فراتر از ماده.....	۵۴
خطا در نقل.....	۶۳
هیوم، منکر جوهر به معنای دکارتی است، نه ارسطویی.....	۶۳
مفهوم جوهر و غرض.....	۶۳
جوهر در اصطلاح دکارت.....	۶۶
بخش سوم: تصدیقات.....	۶۹
فصل اول: قضایای ترکیبی (= آگاهی‌بخش).....	۷۱
مقدمه.....	۷۱
هیوم و انحصار قضایای ترکیبی به قضایای حسی.....	۷۲
نقد: قضایای ریاضی و فلسفی در زمره قضایای ترکیبی هستند، نه تحلیلی.....	۷۴
عدم انحصار قضایای عقلی به فلسفه انتزاعی ارسطویی.....	۷۷
نتیجه‌گیری.....	۸۳
فصل دوم: قانون علیت.....	۸۵
مقدمه.....	۸۵

تلقى هیوم از قانون علیّت: عادت به تکرار دو پدیده محسوس متوالی.....	۸۶
توضیح.....	۸۶
نظر شهید صدر.....	۸۷
نقد سخن شهید صدر.....	۸۷
ناتوانی هیوم در استنباط کلیت قوانین تجربی.....	۸۹
چرا هیوم قانون علیّت را عقلی نمی داند؟.....	۹۰
نقد و بررسی.....	۹۱
اشکالات سه گانه هیوم بر قانون عقلی علیّت.....	۹۳
نقد.....	۹۵
پاسخ هیوم.....	۹۵
پاسخ ما به هیوم در تفسیر قانون علیّت.....	۹۶
تعریف صحیح مفهوم «علت و معلول» و تفسیر صحیح «قانون علیّت».....	۱۰۰
اشکال اول هیوم بر عقلی بودن قانون علیّت.....	۱۰۱
جواب اشکال هیوم.....	۱۰۱
اشکال دوم هیوم.....	۱۰۲
نقد.....	۱۰۳
«اصل علیّت»: شناختی فطری است یا شهودی (= حضوری).....	۱۰۳
نتیجه گیری کلی از بحث علیّت.....	۱۰۶
خلاصه.....	۱۰۷
فصل سوم: «هست‌ها» و «بایدها».....	۱۱۱
مقدمه.....	۱۱۱
جدایی «هست‌ها» و «بایدها» در نظر هیوم.....	۱۱۲
نقد: ارتباط هست‌ها و بایدهای عقلی.....	۱۱۲
فصل چهارم: تشکیک در دلایل خداشناسی.....	۱۱۹
اشکالات سه گانه هیوم بر برهان نظم.....	۱۱۹
نقد ما بر اشکالات هیوم.....	۱۲۰
نقد اشکال اول.....	۱۲۰
اشکال دوم و سوم هیوم.....	۱۲۴

دربارۀ تکامل خودبه‌خود ماده	۱۲۵
دربارۀ تصادف	۱۲۵
نقد اشکال دوم و سوم	۱۲۵
اشاره‌ای به نظریۀ تکامل انواع	۱۲۸
نقد و بررسی نظریۀ تکامل انواع	۱۳۱
نقد ما بر گفتار داروین	۱۳۱
پیدایش عقل، حس، علوم فطری و موجود اندیشنده	۱۳۴
سخن هیوم	۱۳۸
نقد	۱۳۸
اعتراف به خدا در گفتار فیلون	۱۳۹
نقد	۱۴۰
یگانگی نظام هستی و اعتراف هیوم به وجود کردگار یکتا	۱۴۰
سخنی با فیلسوفان	۱۴۴
نقد و بررسی گفتار فیلون	۱۴۴
پاسخ ما به فیلون و هیوم	۱۴۵
نقد و بررسی اشکال دیگر فیلون	۱۴۶
سخن آخر	۱۴۸
کتابنامه	۱۵۳
نمایه	۱۵۷
فهرست موضوعی	۱۶۳

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و استقرار نظامی براساس ارزش‌های معنوی و احکام الهی در ایران، بار دیگر تفکر دینی به‌عنوان اندیشه‌ای امیدزا، حیات‌بخش و مرقی، در عرصه حیات انسان معاصر تجلی یافت.

تجدید حیات اندیشه و حیلانی و ارزش‌های معنوی، از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح ستم‌ستیزی شد و از دیگر سو، سست‌پایگی مسلک‌ها و مکاتب بشری و نظام‌های حاکم بر آنها را نمایان‌تر کرد. با ظهور این انقلاب فکری، بایستگی تحقیق دقیق، جامع و منسجم، پیرامون زیرساخت‌های اندیشه دینی و ساختارهای اجتماعی مبتنی بر آن، بیش از پیش ضرورت یافت و همچنین لزوم پرداخت علمی و روزآمد را در زمینه رخدادهای تحولات فکری آشکار کرد تا به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز عظیم، رویکردها و رویدادهای فکری، تحلیل و بررسی شوند؛ البته بایستی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت‌های دینی نیز آسیب‌شناسی انجام می‌گرفت تا به این اهداف دست یابیم:

۱. تبیین و عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی؛
۲. زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین؛
۳. صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور.

برای دستیابی به این اهداف، تأسیس نهاد علمی - پژوهشی و آموزشی محض و کارآمد، ضروری به نظر می‌رسید.

بدین منظور پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که نهادی علمی و غیرانتفاعی است، در قالب پنج پژوهشکده: حکمت اسلامی، دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و پژوهشکده دانشنامه‌نگاری دینی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشکده حکمت اسلامی، شامل سه گروه علمی است که با عنوان‌های: «معرفت‌شناسی»، «فلسفه» و «عرفان» در جهت تحقق اهداف زیر فعالیت می‌کنند:

۱. بازپژوهی و بازبرایی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛
 ۲. تبیین و ساماندهی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
 ۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمیق، پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
 ۴. پاسخ به شبهات القایی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛
 ۵. نقد مکاتب و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیرساخت‌های اندیشه دینی.
- در راستای تحقق اهداف فوق، هر یک از گروه‌های مذکور پس از تهیه عنوان‌های مطالعاتی اساسی و اولویت‌گذاری، پیش‌طرحی را تهیه می‌کنند که پس از تصویب آن در شورای علمی گروه، آن را به اعضای هیئت علمی خود یا محققان عرصه دین‌پژوهی، واگذار می‌کنند و سپس با نظارت بر روند اجرای تحقیق و تأیید نهایی، آن را برای دسترسی عموم دانش‌پژوهان حوزه دین‌پژوهی، به چاپ و نشر می‌رسانند.

بر اهل نظر و پژوهشگران عرصه دین و فلسفه، ضرورت نقد و بررسی آرای فیلسوفان غربی پوشیده نیست و در این میان، نقد فلسفه هیوم نقش مهمی دارد؛ زیرا فلسفه شک‌گرایانه هیوم در صدد برچیدن بساط فلسفه مابعدالطبیعه است.

و اما در باب این تحقیق، فرضیه و روش آن:

این رساله، نخست نگاهی اجمالی به زندگی‌نامه، آثار و اندیشه‌های دیوید هیوم دارد، سپس کوشش می‌کند با بازنگری عقاید هیوم، آنها را ارزیابی و تحلیل کند تا برای مردود دانستن «اشکالات هیوم در خصوص تصورات

غیرحسی، قضایای ترکیبی، غیرتجربی و...» دلایل روشنی بیاورد. چنانکه در بخش دوم با عنوان «تصورات» و در بخش سوم با عنوان «تصدیقات» نگاهی نقادانه به آرای هیوم در این قسمت دارد.

پژوهش حاضر براساس فرآیند پژوهشی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و در راستای اهداف پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی و به قلم محقق ارجمند جناب آقای سیدمحمد رضا علوی سرشکی در گروه فلسفه تألیف و به زیور طبع آراسته شده است.

موضوع این تحقیق در تابستان سال ۱۳۸۷ در شورای علمی گروه فلسفه به تصویب رسید و پس از ارزیابی توسط استادان محترم حجت‌الاسلام عسکری سلیمانی امیری و دکتر ابراهیم دادجو و اصلاحات نهایی توسط مؤلف محترم در پاییز ۱۳۸۸ به شورای آثار ارجاع شد.

در پایان، از اعضای شورای علمی گروه فلسفه و ارزیابان و به‌ویژه مؤلف گرامی که با سعه صدر در خلق و بالندگی اثر تلاش کردند و همچنین از سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را برعهده داشته، قدردانی می‌کند و از استادان و صاحب‌نظران درخواست می‌شود با ارسال نظرها و پیشنهادهای سازنده خویش، ما را در شکل‌گیری جریان فکری هویتمند و مبتنی بر تفکر اسلامی یاری کنند.

از خداوند منان توفیق روزافزون محقق گرامی را خواهانیم.

گروه فلسفه

پژوهشکده حکمت اسلامی

مقدمه

اگر فلسفه را «تعقل در راه شناخت آنچه تنها راه شناخت آن، تعقل است» بدانیم، در نتیجه تمام این موارد را - به درستی - شامل می‌شود:

۱. شناخت‌شناسی که درباره «شناخت» است و سقراط و فیلسوفان جدید به دنبال آن بوده‌اند.

۲. وجودشناسی که درباره «وجود به‌ماه‌وجود» است و ارسطو آن را دنبال می‌کرد.

۳. شناخت عقلی آنچه مربوط به عمل (رفتار) بشر است؛ مانند: فلسفه حقوق، فلسفه اخلاق، فلسفه سیاست و غیر اینها.^۱ البته چنین تعریفی عام از فلسفه، یک اشکال بزرگ در مقابل دارد که هیوم آن را مطرح کرده است.

وی می‌گوید: «قضایای عقلی عبارت‌اند از یک موضوع و نیز یک محمول که از مفهوم همان موضوع به دست آمده است.» در واقع گزاره همان مفهوم موضوع است که بر موضوع حمل می‌شود. به عبارت دیگر، مفهوم گزاره، در قضایای عقلی همیشه تحلیلی است و تکرار، مفهوم موضوع یا جزئی از مفهوم موضوع است که بر موضوع بار می‌شود؛ مانند اینکه می‌گوییم: «انسان، انسان

۱. گاه از این قبیل فلسفه‌ها اصطلاحاً به‌عنوان «فلسفه‌های مضاف» یاد می‌شود که تعبیر دقیقی نیست؛ زیرا هیچ کدام از سه قسم مذکور، زیرمجموعه دیگری نیست تا یکی را فلسفه مطلق و دیگری را فلسفه مضاف بخوانیم.

است» یا «انسان، جاندار است» یا «انسان، جاندار عاقل است». در دو مثال اخیر، جاندار یا جاندار عاقل در واقع همان مفهوم موضوع است که انسان باشد، اما با تفصیلی بیشتر؛ همچون قضایای تحلیلی ریاضی که نزد هیوم از قضایای تحلیلی عقلی هستند.

مثال دیگری در این باب می‌آوریم. می‌دانیم که دو به اضافه دو می‌شود: چهار ($2+2=4$)، ولی «چهار» چیزی نیست جز همان «دو به علاوه دو»، که بار دیگر تکرار شده است. به‌طور خلاصه نزد هیوم «قضایای عقلی که در ریاضیات، فلسفه و غیره مطرح می‌شوند، چیزی جز بازی با الفاظ نیستند و گزاره در آنها صرفاً تکرار نهاد و توضیح‌دهنده ذات آن است». البته این روش عقلی به نظر هیوم در ریاضیات مفید است، زیرا مردم با توضیح بیشتر راجع به عدد، بهتر متوجه آن مقدار معین می‌شوند. از این رو به عقیده وی فقط به همین اندازه، این روش در ریاضیات مفید است، ولی در غیر ریاضیات هیچ فایده‌ای ندارد.

از این اشکال که بگذریم، اشکال دیگری بر فلسفه مابعدالطبیعه وارد می‌شود و آن این است که در ریاضیات از مقدار اشیاء محسوس سخن می‌رود و موضوع آن قابل تصور و فهم است، اما موضوعات مابعدالطبیعه، تصورات نامحسوس‌اند و چون «تصورات نخستین» ما که از واقعیات خارجی، حکایت^۱ می‌کنند «تنها تصورات حسی» هستند پس تصورات نامحسوس، تصوراتی حاکی از واقع نیستند.

بنابراین اگر مقصود ما از فلسفه، همان فلسفه مابعدالطبیعه باشد که موضوع آن از نامحسوسات است و حاکی از معنای واقعی نیست و مفهوم گزاره نیز از همان مفهوم نهاد، گرفته شده باشد که بر آن حمل می‌شود، در نتیجه فلسفه مابعدالطبیعه فقط بازی با الفاظ خواهد بود و در واقع، چنین قضایایی دیگر

۱. حکایت کردن تصورات از خارج، به معنای تصدیق نیست، بلکه مقصود این است که تصورات حسی، مابه‌ازایی در خارج دارند و تصویری مثل «دایره مربع شکل» یا تصویری مثل «سیم» هیچ مابه‌ازا، و واقعیت خارجی ندارد.

حاکمی از واقعیات نخواهند بود و با استناد به آنها نیز آگاهی جدیدی به دست نمی‌آید.

رساله حاضر ضمن معرفی دیوید هیوم و سیری گذرا در آثار و اندیشه‌های خلق‌شده توسط او که در بخش نخست از نظر می‌گذرد، به نقد دو اشکال بازگفته شده از سوی هیوم می‌پردازد.

بخش دوم با عنوان «تصورات»، طی دو فصل با عناوینی چون: «مبدأ شناخت» و «فاهل اندیشه»، نگاهی نقادانه به این سخن هیوم که «تصورات نخستین ما - که حاکمی از واقعیات‌اند - منحصر به تصورات حسی هستند»، می‌افکند.

«تصدیقات» عنوان بخش سوم این رساله را تشکیل می‌دهد. در این بخش نگارنده می‌کوشد در قالب چهار فصل، این گفته هیوم را که «فضایای عقلی، منحصر به فضایای تحلیلی بی‌فایده است که مفهوم گزاره در آنها تکرار مفهوم نهاد است»، نقد کند. عناوینی چون: «فضایای ترکیبی»، «قانون علیت»، «رابطه هست‌ها و بایدها»، «تشکیک در دلایل خداشناسی»، از جمله فصل‌هایی هستند که در این بخش بررسی و تحلیل می‌شوند.

نگارنده از آن جهت به مباحث «تصور و تصدیق» در دو بخش مجزا پرداخته که مجموعه مباحث «فلسفه شناخت» بر این دو محور، استوار است. در «فلسفه شناخت» از سرچشمه پیدایش تصورات، تصدیقات و اقلام آنها و اینکه کدام یک از آنها از واقعیت حکایت می‌کنند، بحث می‌شود. از این‌رو، بحث از فلسفه شناخت بسیار با اهمیت و بر هر نوع فلسفه دیگری مقدم است.

در خاتمه لازم می‌بینم مراتب سپاس و قدردانی خود را از همکاری آقایان: محمد سلیمانی، مجید حبیبیان، سیدعباس طباطبائی، سیدذاکر حسین کشمیری، مجدالدین تجمرد، سیدمحمد حدادی، احمد راسخی و نیز محمدعلی جعفری در ارائه هر چه بهتر این اثر ابراز دارم.

از اهل دقت و بصیرت، انتقادهای، نظرها و پیشنهادهای اصلاحی را خواهانم.

سیدمحمد رضا علوی سرشکی